S. Rönnow

EN GLASBRUKSMÅLNING AV KILIAN ZOLL

Äldre kopparstick, litografier, målningar och andra bilder med motiv från industriella verk äga värde såväl ur konsthistorisk synpunkt som i tekniskt-historiskt hänseende. Denna sak beröres i Fil. Dr Sixten Rönnows bidrag till årsboken. Museet mottager tacksamt för sitt arkiv alla uppgifter om likartade bilder.

Den svenska, numera världsberömda glastillverkningen har en ärorik, mångskiftande historia från medeltiden tills nu bakom sig — men denna historia är tyvärr ännu oskriven, även om strödda bidrag då och då publicerats i tryck av kulturforskarna. Ej heller har man för glasindustriens vidkommande gjort någon bildinventering av det slag, som på senare år med goda resultat utförts beträffande andra svenska industrier. Nu är ju förhållandet det, att äldre bilder och ritningar från svenska glasbruk äro sällsynta och fåtaliga,[1]) särskilt i jämförelse med den rika bildskörden från t. ex. järnbruken. Tryckta glasbruksbilder av historiskt värde kan man hitta bland litografierna och träsnitten från 1800-talet. Och i Tekniska Museets omfattande ritarkiv förvaras en samling glasbruksritningar i original; bland annat påträffas där några projekt till ugnar vid Johannisholms glasbruk i Vänjans s:n, Dalarne, utförda i 1800-talets början av den mångsidigt begåvade kaptenmekanikus Forsgren[2]).

Men om man frågar sig: ha några oljemålningar av kända konstnärer med motiv från våra svenska glasbruk bevarats från äldre tider? — så blir svaret: sådana målningar äro mycket sällsynta och strax räknade på handens fingrar. De viktigaste torde väl Pehr Hilleströms interiörer från smälthyttan i Kungsholms glasbruk på 1780-talet vara (se härom i S. Rönnow, Pehr Hilleström och hans bruks- och bergverksmålningar, Sthlm 1929, pl. 38—39, kap. VII och katalog n:r 90—92). I samma arbete har också omnämnts existensen av en handskriven och handritad »glasbok» av Gust. Joh. Jung från omkring 1680 (i Uppsala Universitets biblioteks handskriftssamling, n:r D 1616) viktig för kännedomen om 1600-talets svenska glastillverkning.

Under ett besök vid Lunds universitet sommaren 1928 fick jag tillfälle, tack vare vänligt tillmötesgående från prof. Ewert Wrangels sida, att gå igenom den där förvarade s. k. Mandelgrenska samlingen. Den på sin tid berömde tecknaren och litografen Nils Månsson

---

[1]) En bidragande orsak till detta torde vara den noggranna vård om fabrikationshemligheterna, som fordom förekom — och som ännu i våra dagar fortlever här och var inom industrierna.

[2]) Jfr. C. M. Schoerbring, Journal över sv. statistik och allmän hushållning, II, s. 123—124.

Mandelgren (1813—1899), känd som stiftare av Slöjdskolan i Stockholm (nuvarande Tekniska skolan), Konstnärsgillet och Svenska fornminnesföreningen — för övrigt en man, som kommit att stå litet orättvist för mycket i skuggan av den för ungefär samma ändamål arbetande Artur Hazelius — denne Mandelgren samlade under sina svenska resor ihop något, som han kallade »Atlas till Sveriges odlingshistoria», och han donerade denna bildsamling till Lunds universitet 1881. Utan att överdriva kan man säga, att den Mandelgrenska bildatlasen förblivit mycket litet känd och använd av vårt lands forskare. Vid besöket 1928 föreföll också stora delar av samlingen att ha slumrat orörda i sina fack i decennier. Bland bilderna — tusentals gravyrer, teckningar, akvareller — funnos många bruksvyer av bergshistoriskt intresse, som vi fingo lov att fotografera för Jernkontorets räkning. Till vår förvåning fanns där också en oljemålning, en slät duk utan ram. Den hade själva färgsidan alldeles överklistrad av gammalt papper. Efter papperets omsorgsfulla borttagande hade vi en förut obeaktad originalmålning av den kände 1800-talsmålaren och »düsseldorfaren» Kilian Zoll framför oss. Att det måste vara en Zoll framgick, utom av målningsstilen, även av den noggranna uppgiften i en 1889 som manuskript tryckt förteckning över Mandelgrens »Atlas till Sveriges odlingshistoria», där målningen återfinnes som n:r 1208 under pl. 179 — *Kosta glasbruk* av Kilian Zoll.[3]) Dukens storlek är 42×50 cm. Någon signatur förekommer icke, men någon tvekan om att det här är en äkta Zoll torde icke behöva förefinnas, då uppgiften härom kommer från Mandelgren själv, som säkerligen kände Zoll personligen.

Kosta glasbruk hade under 1840-talet (den tid, då målningen på nedan angivna grunder bör ha tillkommit), två smältugnar i drift, den ena för fönsterglas, den andra för småglas. Det är från den senare, smälthyttan för framställning av småglas — eller »hålglas», som en gammal term lyder — som konstnären tagit sitt motiv. I likhet med Pehr Hilleström gick Zoll direkt till glasbrukets hjärtpunkt för att se och återgiva glasblåsningen och glasformningen. En blick på bilden (sid. 106) upplyser oss om, under vilka enkla och hantverksmässiga former, glasindustrien på den tiden arbetade. En jämförelse mellan då och nu är intressant att göra och visar vad ett sekels utveckling inom denna industri förmått åstadkomma.

[3]) N. M:son Mandelgren, Katalog till Atlas till Sveriges odlingshistoria. Tryckt som manuskript, Sthlm 1889.

I det lilla hyttrummet ser man i bakgrunden ugnarna. Det är tydligen en s. k. långugn av vid 1800-talets början redan gammal och välkänd typ; den består av en lägre och längre del i mitten och har till höger och vänster tvenne högre, kupoltäckta ugnar av den gamla berömda venetianska typen.[4]) Den här till vänster, från åskådaren räknat, synliga kupolugnen har 3 våningar; från en halvmånformig öppning i den övre våningen (vanligen använd till glasens kylning) ser man en eldslåga slå ut.

Ungefär på scenens mitt sitter i stark belysning framför en ugnsöppning en medelålders glasmakare på en bänk och formar sitt glas med en knipsax. Han tycks vara den ende till mogen ålder komne arbetaren i hyttan — alla de övriga äro pojkar, och vi räkna att vi se tillsammans 7 stycken småländska hyttpojkar i olika sysselsättningar. Den mest betydande personen bland alla i rummet är dock en besökande fin herre. Det är en stadig, välklädd karl i sin bästa ålder, med örnnäsa under skärmmössan och i långrock. Han står där i profil och röker på en långpipa, och bakom sig har han en pojke i sällskap. Vem kan då denne herre vara, som här synes avlägga det traditionella »herrskapsbesöket i hyttan»? Att det är ett porträtt, är tydligt, och troligast är, att vi här se den person, som beställde och köpte målningen av Zoll. Närmast till hands ligger antagandet, att det är bruksförvaltaren, som här gör en visit i hyttan för att kontrollera arbetets gång — under 1840-talet var en broder till den store J. J. Berzelius bruksförvaltare vid Kosta[5]) — eller också kan det vara en av ägarna. Glasbruket hade nämligen vid denna tid flera ägare, bl. a. en Angerstein, som man kunde gissa på. Bland brukets fem samägare på 1840-talet, som Per Wieselgren i sin kända Smålandsbeskrivning namngiver [6]), finna vi f. ö. också en dam, en mamsell Borg, dotter till Per Aron Borg. Nå, vem mannen i skärmmössan verkligen är, får kommande porträttjämförelser visa.

Den tekniska utrustningen för glastillverkningen, som vi här pre-

---

[4]) I M. Eidem, Berättelser ur den äldre glasindustriens historia, Göteborg 1912, finnas reproducerade några av G. Agricola meddelade venetianska kupolugnar från 1500-talet, vilkas typ man återfinner på både Hilleströms och Zolls målningar.

[5]) Meddelat i G. W:son Cronquist, Data ur Kosta glasbruks historia, i Teknisk Tidskrift 1930, avd. Kemi, sid. 17.

[6]) P. Wieselgren, Ny Smålands beskrifning, II, Växiö 1846. Kosta glasbruk hade enligt honom 1843 en tillverkning av värdet 79,000 rdr riksgälds. Tio år senare, eller 1853, hade tillverkningsvärdet stigit till 151,600 rdr rmt, och arbetarnas antal var då 123 st. Det var skattelagt för 4 deglar.

senteras för, är mycket anspråkslös och ålderdomligt funtad. Allt talar om ett gammalt traditionsbundet hantverk, och arbetarna få hålla sig till *en* beprövad och säker kraftkälla, de egna händerna. Se på hyttepojkarna, som till vänster äro upptagna av sina sysslor! Där står en pojke i mössa, han formar sitt glas genom kringvridning i en vattenkyld träform på marken. En annan pojke kommer bärande med en färdigblåst flaska på spetsen av pipan. Och längre in ha vi så två pojkar till, i skjortor och toppluva, och de blåsa av hjärtans lust i sina upplyftade pipor. Ytterligare en hyttpojke, den femte här, sitter stilla invid ugnen.

Slutligen påträffa vi på höger sida om ugnen en gosse i illa trasig skjorta och bärande på ett bastant vedträ, som han bär genom ett valv in mot ugnens eldstad. Ugnseldningen skedde uteslutande med ved, och det var troligen torkad granved, enär sådan var mest använd vid glasbruken. På Hilleströms motsvarande interiörer från Stockholms glasbruk ombestyres vedeldningen av schalettprydda kvinnor.

Beträffande ugnen, så får man genom Zolls tavla icke någon vidare klarhet om dess utseende eller konstruktion. Några kontreforter, eller stödmurar på utsidan, vilka voro vanliga på de äldre glasugnarna, saknas här. Huruvida man hade infört roster i ugnarna vid denna tid, kan man ju icke se på bilden, som blott visar utsidan. En intressant detalj av glashyttans inredning, men en smula perspektiviskt oklart målad, är vid ugnens vänstra del en avbalkning av några plankväggar i brösthöjd.

Ett motiv som detta erbjuder många svårigheter för en konstnär att lösa, exempelvis ljusfördelningen och figurgrupperingen. Man kan inte påstå, att den unge Zoll här har gett oss någon vidare konstnärligt högtstående lösning av uppgiften — det finns brister både i teckning och färgbehandling. Man finner lätt, att detta måste vara ett ungdomsverk av mästaren — under sin mogna period hade Zoll en säkrare pensel och en annan, mer brunmustig kolorit. Målningen måste ha tillkommit före hans utrikesresa 1852, det är säkert. Nu vet man av bevarade teckningar,[7]) att han besökte Kosta glasbruk år 1852, strax före resan till Düsseldorf. Det skulle då ligga nära till hands, att datera denna hans interiörmålning till samma år. Men det

[7]) Det finns bl. a. i en för kännedomen om Zolls konst viktig skissbok från 1852 (ägare kapten Ivar Wulfcrona, Visby) en vy över Kosta glasbruk — ur den stora glashyttan bolmar en tät, ljus rök. Det är i samma skissbok, som Zolls värdefulla bild av sjömalmsupptagning vintertid ingår.

kan man inte gärna göra, av stilistiska skäl. Zoll hade 1852 nått en aktningsvärd konstnärlig mognad: det framgår t. ex. av hans 1851 utförda »Lektionen» (Stockholms högskola) och av hans nyssnämnda teckningar från 1852. Hytteinteriören däremot visar i utförandet ett mera odeciderat grepp, en mera opersonlig och amatöraktig prägel — fastän den har drag, som äro specifikt Zollska, särskilt framställandet av hyttepojkarna. Det ungdomligt osäkra framkommer dock i perspektivteckningen och i valörbehandlingen. Målningen bör vara från 1840-talet, ja, helst från dess början. Zoll hade gått igenom Konstakademien i Stockholm 1835—39 och därefter begivit sig ut på vandringar i södra och mellersta Sverige. Ehuru forskningen ännu icke kartlagt hans leverne, öden och äventyr, vet man, att han i början av 1840-talet befann sig i Småland,[8]) och det är till den perioden av hans liv, jag vill datera den här återgivna Kostamålningen.

Kilian Zoll är en av vårt lands allra mest sympatiska konstnärsgestalter från 1800-talet. Han var född i Skåne 1818 och dog redan 1860.

[8]) Se P. Fr. Mengel, Ett blad ur en konstnärs liv, i tidskr. Nu 1875, sid. 58.